tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 10 3 2011

Frank Visbeen

Gaaien op de

Foto: Han Bouwmeester.

Tekening: Jos Zwarts.

Gaaien zijn prachtige vogels. Tijdens de trek zijn het wat onhandige vliegers die in een rustig tempo hun weg vinden. Op de telpost De Vijfhoek bij Diemen is een gaaieninvasie altijd één van de jaarlijkse wensen. Afgelopen najaar was het weer eens zover!

De Vijfhoek is gelegen aan de zuidkust van het Markermeer in de gemeente Diemen. De telpost lag voorheen aan de westkant van de Vijfhoek met goed zicht op het open water. Na de ontwikkeling van IJburg en de ontsluiting naar het oosten staan de tellers op de ontsluitingsweg van IJburg richting de A1 ter hoogte van de Diemerzeedijk. De Vijfhoek is één van telposten in Noord-Holland waar al dertig jaar lang in de zomer en in het najaar vogels worden geteld. In de zomer (juli t/m augustus) wordt de avondtrek geteld (voornamelijk steltlopers en eenden) in het najaar (half augustus t/m november) wordt in de ochtend geteld. De telfrequentie ligt tussen de 2 tot 5 keer per keer per week, afhankelijk van de beschikbare tijd en zin van de waarnemers en de weersomstandigheden. Een belangrijk deel van de trek langs de Vijfhoek gaat in zuidwestelijke richting. Een deel van de vogels volgt de Markermeerkust van Muiderberg tot Amsterdam om vervolgens in westelijke tot zuidwestelijke richting door te trekken. Bij oostenwind komt een deel van de vogels uit de richting van de Hollandse kust en heeft een zuid tot zuidoost georiënteerde trek. Specialiteiten voor de Vijfhoek zijn de zwarte sterns (zomeravond), de - relatief - grote aantallen ganzen (speciaal rotgans en kleine rietgans), zeevogels die met harde tot stormachtige noordwestenwind het IJsselmeergebied worden ingeblazen (van jagers tot kleine alk), zwarte mezen (landelijk dagrecord van 4508 ex op 28-9-1996) en kruisbekken in invasiejaren.

Gaaien op de Vijfhoek

De gaai is een regelmatige verschijning tijdens de tellingen in het najaar, maar meestal hebben ze een eikel in hun bek. Daaruit kan worden afgeleid dat het om lokale

Vijfhoek

Gaaien op de Vijfhoek en in de rest van Noord-Holland, najaar 2010.

Foto: Arno van Berge Henegouwen.

(broed)vogels gaat, zodat ze niet op de tellijst worden genoteerd. Ieder najaar zien we ook wel wat gaaien op trek, maar de aantallen wisselen sterk per jaar. De afgelopen decennia waren 1996, 2004 en 2009 redelijke gaaienjaren op de Vijfhoek met in totaal 62, 132 en 122 vogels.
In 2010 werden begin september op de Vijfhoek de eerste trekkende gaaien gezien (4). In de derde week begonnen de aantallen gaaien toe te nemen met op 18, 22 en 23 september respectievelijk 35, 110 en 89 vogels. Er leek een heuse gaaieninvasie op komst! De dagen erna zakte de trek in. Dat was echter tijdelijk, want op 29 september waren Willem van der Waal, Wim van der Schot en ik getuige van een geweldige gaaiendag. De condities waren die dag prima: onbewolkt, rustig weer. Tussen 7.00 en 12.00 uur trokken 552 vogels door met als grootste groep 66 exemplaren. Voor de Vijfhoek betekende dit een nieuw dagrecord. De vogels kwamen allemaal uit het noordoosten aanvliegen. Waarschijnlijk volgden ze de kust van het Markermeer langs Muiderberg en Muiden. De vogels vlogen meestal in kleine groepjes. Een aantal nam een korte pauze in de Vijfhoek om vervolgens in cirkels al fladderend hoogte te winnen en in zuidwestelijke richting hun weg te vervolgen. Soms leken de vogels te schrikken en vielen zij weer in om enige tijd later de trek te hervatten. Enkele vogels pikten we al scannend met de verrekijker in de verte op, terwijl zij op grote hoogte boven de elektriciteitscentrale het achterland invlogen. Waarschijnlijk zijn die dag veel meer gaaien gepasseerd dan we hebben gezien. De dagen erna namen de aantallen af met 100, 18 en 9 vogels op 1 t/m 3 oktober. Op 9 en 10 oktober was er sprake van een lichte opleving met 26 en 23 vogels. Het seizoenstotaal van 1.016 vogels gaat als Vijfhoek-record de boeken in.

Invasie en de mogelijke herkomst

Een echte invasie is herkenbaar als op meerdere plaatsen in het land op grote hoogte en in los groepsverband overtrekkende gaaien worden gezien. Vanaf half september was vooral het zuidelijk deel van Nederland in de greep van deze invasie. Het is niet helemaal duidelijk waar de gaaien vandaan kwamen. De invasie werd in ieder geval in België, Zwitserland, de Vogezen en het westen en noorden van Duitsland opgemerkt. In Zwitserland werd zelfs gesproken van de hoogste aantallen ooit. Het lijkt er op dat de vogels zich vanuit een brongebied rond Tsjechië, Slowakije en mogelijk nog oostelijker over het westen en noordwesten van Europa hebben verspreid. Half september bereikte de gaaiengolf de Belgische Ardennen en enkele dagen later werd het zuidoosten van Nederland overspoeld. In de tien daaropvolgende dagen werden West- en Noord-Nederland en Noord-Duitsland bereikt. De gaaien lijken zich - na op de Noordzeekust te zijn gestuit - over Nederland te hebben verspreid. Langs de Franse kusten en in het Verenigd Koningrijk zijn in ieder geval geen grote gaaienbewegingen opgemerkt. Afgelopen jaar waren in Nederland bij de invasie naar schatting 80.000-110.000 gaaien betrokken (bron: SOVON). Op de telposten in Nederland werden een kleine 40.000 gaaien vastgesteld (zie tabel 2.). Vaak ging het om groepjes van 10-20 exemplaren die vooral in de ochtenduren trokken. Grotere groepen van 40-70 vogels zijn ook waargenomen. Op de tientallen Nederlandse telposten waar vogeltrek wordt geregistreerd was goed te zien dat de vogels zoveel mogelijk bosranden en houtwallen probeer- ▶

Foto: Arno van Berge Henegouwen.

telpost	Weeknummer									totaal
	36	37	38	39	40	41	42	43	44	
Crailo				127	80					207
Tafelberg		1	72	5		20				98
Vijfhoek	4	12	234	588	127	58	1			1.024
Westzaan					8					8
Parnassia			12	40	33	1				86
Ven						7				7
Afsluitdijk					2	12				14
Petten		1	4	7	34	3				49
Camperduin						3				3
Bergen			4	1	29	21				55
Egmond				11	1					12
Geestmerambacht			1	10						11
	4	14	327	789	314	125	1			1.574

Tabel 1. Aantal gaaien per telpost in Noord-Holland voor week 36 t/m 44 in 2010.

	Weeknummer									totaal
	36	37	38	39	40	41	42	43	44	
Vijfhoek	4	12	234	588	127	58	1			1.024
Andere telposten NH	0	2	93	201	187	67				550
Nederland	120	1.121	12.334	10.642	8.986	2.482	727	324	132	36.868

Tabel 2. Aantal gaaien op de Vijfhoek, rest van NH en Nederland in najaar 2010 (week 36 t/m 44).

den te volgen. In het open landschap zijn gaaien kwetsbaar voor predatie door haviken en andere roofvogels. Gaaien zijn geen goede vliegers, en bij onraad duiken ze liefst snel de vegetatie in (bronnen: SOVON en Trektellen.nl). Eerdere invasies in Nederland vonden plaats in 1977, 1983, 1989, 1991, 1996 en 2004 (Lensink *et al*. 2002). Meestal worden die invasies vooral in het oosten en zuiden van het land opgemerkt. Soms gaat de meeste trek vanuit Midden-Europa ten zuiden van Nederland langs naar Engeland, zoals in 1983 (Wernsham *et al*. 2002).

De aantallen in Noord-Holland

In 2010 zijn op de telposten in Noord-Holland in totaal 1574 gaaien waargenomen. In week 38, 39 en 40 werden de hoogste aantallen waargenomen (zie figuur). De meeste gaaien werden in het zuiden van de provincie beneden het Noordzeekanaal gezien (1423 exemplaren: 90 %). De waarnemingen zijn voor een groot deel in de Vijfhoek gedaan, hier werden 1028 gaaien waargenomen, 65% van het totaal aantal. Op de telposten langs de IJsselmeerkust, Noordzeekust en de duinen zijn nauwelijks trekkende gaaien waargenomen, in totaal 151 vogels (10%), zie ook tabel 1.

Waarom een invasie?

Waarom de gaaien af en toe zo massaal op trek gaan in Europa is niet helemaal bekend. Vermoedelijk is het een gevolg van een combinatie van een goed broedseizoen en een slecht mastjaar (slechte zaadzetting en dus minder eikels en beukennootjes). Het voedsel van gaaien is veelzijdig. Het bestaat in het voorjaar en in de zomer vooral uit veel insecten, wormen, eieren en jonge vogels, in de nazomer uit rupsen en in de winter vormen eikels en beukennoten een belangrijke voedselbron. Afgelopen zomer heersten in veel Europese bossen, ook in Nederland, rupsenplagen. Daardoor kan het voedselaanbod hoog geweest zijn, met als gevolg veel jongen. De populatietoename kan daarom geleid hebben tot voedselconcurrentie tussen de gaaien, die in najaar en winter vooral op eikels en in mindere mate beukennoten aangewezen zijn. Het is mogelijk dat in de herkomstgebieden ook sprake is van een slecht mastjaar van eik, met als gevolg weinig voedsel. Maar mastjaren kunnen van streek tot streek variëren, zodat deze veronderstelling vooralsnog niet kan worden bevestigd (Bron: SOVON).

Tot slot

2010 was een bijzonder jaar. Niet alleen werden veel gaaien gezien, maar op verscheidene telposten ook pestvogels en witkopstaartmezen. Trektellen is en blijft altijd een spannende bezigheid. Met dank aan Willem van der Waal en Guus van Duin.

Frank Visbeen
Blauwpijpstraat 6
1019 KW Amsterdam
fvisbeen@rpd.nl

Literatuur

- LENSINK, R., H. VAN GASTEREN, L. BUURMA, G. VAN DUIN, L. LINNARTZ, F. VOGELENZANG & C. WITKAMP, 2002. Vogeltrek over Nederland 1976-1993. LWVT/SOVON, 2002. Haarlem.
- WERNSHAM, C.V., P. THOMAS, J.H. MERCHANT, J.A. CLARK, G.M. SIRIWARDA & S.R. BAILLIE. The Migration Atlas: movement of the birds of Britain and Ireland. London.
- www.trektellen.nl
- www.sovon.nl